

TARİHYAZIMINDAN TARİH EĞİTİMİNE PSİKOTARİH

Mehmet ELBAN*

Özet

Bu çalışmanın amacı psikotarihin tarihsel süreçteki gelişimini, tarihyazımındaki yerini ve tarih eğitimi ve öğretimindeki uygulamalarını incelemektir. Tarihin psikolojik yorumu, ilkçağlardaki biyografi türünü andıran tarihi çalışmalara kadar uzanmaktadır. XVIII. yüzyıldan sonra tarihin psikolojik yorumu ulusal karakter, ulusal ruh gibi kavramlar üzerinden yapılmıştı. XX. yüzyılın başlarında Freud'un psikanalitik teorisini geçmişteki insanları anlamak için kullanması, psikanalitik psikotarih çalışmalarının temelini oluşturdu. Yaklaşımın en çok kullanılan ürünü ise psikobiyografiydi. Psikobiyografi, Lewis Namier'in (1888-1960) kolektif biyografiyi çalışmalarıyla siyasi tarihi açıklamak için kullanıldı. Psikotarih çalışmaları determinizm, zamanaşımıcılık (anakronizm) gibi nedenlerle eleştirildi. Psikotarih büyük adamlar teorisinin farklı bir yorumu olarak görüldü. Psikotarihin yurtdışında tarih eğitime dönük uygulamaları ise ABD'deki psikotarih çalışmalarının merkezindeki konu Hitler vakası üzerine yoğunlaştı. Buna karşın Türkiye'deki az sayıda psikotarih çalışmaları katı Freudcu Batılı örneklerinden farklı yaklaşımlarla Türk tarihini anlamaya dönük çaba gösterdi. Bu yönüyle Türkiye'deki az sayıda psikotarih çalışması geçmiş ve şimdiki arasındaki bağın kurulmasında, Türk sanatının gelişiminin anlaşılmasında tarih eğitimcileri için keşfedilmeyi beklemektedir.

Anahtar kelimeler: Sigmund Freud, Psikotarih, Psikobiyografi, Tarihyazımı, Tarih eğitimi

Psychohistory: From Historiography to History Education

Abstract

The purpose of this study is to examine the historical development of psychohistory in the historical process and the field of historiography and also practices in history education and teaching. The psychological interpretation of history dates back to historical studies resembling the biography of the early ages. The psychological interpretation of history after the XVIII. Century was based on concepts such as national

---

* Dr. Öğr. Üyesi., Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi

Tarihyazımından Tarih Eğitime Psikotarih

character, national spirit. The use of Freud's psychoanalytic theory at the beginning of the XX. Century to understand the people who were living in the past was the basis of psychoanalytic psychohistory studies. The most used product of the approach was psychobiography. Psychobiography was used to describe political history through the work of Lewis Namier (1888-1960) collective biography. Psychohistory studies have been criticized for reasons such as determinism, the anachronism. Psychohistory was perceived as a different interpretation of the theory of great men. The applications of psychohistory to history education abroad focused on the Hitler case in the center of psychohistory studies in the USA. However, few psychohistory studies in Turkey with different approaches than solid Freudian Western examples have made an effort to understand Turkish history. The few psychohistory studies in Turkey await the discovery of history educators in the understanding of the development of the Turkish art, in establishing the link between past and present.

Keywords: Sigmund Freud, Psychohistory, Psychobiography, Historiography, History education

Giriş

Genel anlamda psikotarih geçmişi, geçmişteki insanları psikolojik yönden inceleme ve anlama çabasıdır. Araştırma; psikotarihin tarih içindeki gelişimini tarihyazımı ve tarihçiler açısından nasıl değerlendirildiğini incelemektedir. Ayrıca araştırmada psikotarihe yöneltilen eleştiriler, farklı psikotarih yaklaşımları ele alınmıştır. Bu yönüyle araştırma konuya ilişkin alanyazının sentezlendiği değerlendirme (derleme) (Herdman, 2006, s. 4) çalışmasıdır. Diğer taraftan çalışmada psikotarihin tarih eğitimi ve öğretimindeki uygulamaları araştırılmış, ilgili literatürden hareketle tarih eğitimi ve öğretimi için bazı öneriler sunulmuştur.

Tarihin Psikolojik Yorumunun Kökenleri

Tarihin psikolojik yorumu ilkçağlara kadar uzanır. Tarihe dair psikolojik yaklaşımlar, bir anlamda biyografik yaklaşımların sonucudur. Çünkü biyografi yazarları kaçınılmaz olarak psikolojik saptamalarda bulunurlar. Biyografi bir insan tarihidir ve genellikle de büyük adamların tarihidir (Halkin, 2014, s. 59-62). Buradan hareketle tarihçi ve biyografi yazarının farklılığının bilincinde olan Yunanlı Plutarkhos'a (MS. 46-120?) bakılabilir. Plutarkhos'a göre karakter doğuştan gelen, insana özgü, yaşamın değiştiremediği bir özelliktir. Ancak, karakter zorba bir hükümdar olmayı gerektirmez. İnsan, kendi iradesiyle karakterini kontrol altına alabilir. Plutarkhos'un çağdaşı Suetonius biyografilerinin ilk bölümünde imparatorun büyük başarılarından, yapıp ettiklerinden;

Tarihyazımından Tarih Eğitime Psikotarih

ikinci bölümde ise özel yaşamından ve karakter özelliklerinden bahseder. Bu sayede bireysel yaşam ile toplumların gidişatı arasındaki ilişkileri ortaya koymuş olur. 1750 ve 1900 arasında psikolojik etmenlere vurgu ise kolektif ruh kavramı üzerinden yapılmıştır. Kolektif ruha yapılan vurguyu Giambattista Vico'da (1668-1744), Johann Gottfried Herder'de (1744-1803) ve Auguste Comte'da (1798-1857) görmek mümkündür. Psikolojik etmenlere yönelik diğer bir kavram milli karakterdir. Bazı tarihçiler, olaylara yön veren etmen olarak milli karakter kavramını ileri sürmüşlerdi. Öte yandan kolektif ruh kavramı gözlenemediği için pozitivistlerce kabul edilmemiştir (Breisach, 2012, s. 89-430). Bir başka yaklaşımda kitle psikolojisine vurgu yapan Hippolyte Taine'e göre (1828-1893) tarih, ruhların incelenmesidir. İnsan tarihini yazmak, psikolojik inceleme yapmaktır. Ona göre tarih, psikolojik mekaniktir. Bu mekanik üçayak üzerine durur. Bunlar; ırk, ortam ve andır (Halkin, 2014, s. 6-104). Yirminci yüzyılın başlarına gelindiğinde kıta Avrupa'sında beşeri bilimler, entelektüel altın çağ yaşadı. Farklı disiplinlerden gelen düşünürler tarihle ilgilenmişlerdi. Sigmund Freud (1856-1939), Max Weber (1864-1920), Emile Durkheim (1858-1917), Vilfredo Pareto (1848-1923), Benedetto Croce (1866-1952), George Simmel (1858-1918) ve Wilhem Dilthey (1833-1911) tarihi konu edinmişlerdi (Jones, 2007, s. 313). Henri Berr (1863-1954), psikolog ve sosyologları tarih araştırmalarına yönelmelerini tavsiye ediyordu. Amacı bilimsel bir tarih olan Berr'in psikoloji ilgisi, Annales tarihçilerinin ilgisini çekti. Psikolojiye olan ilgi "psikotarih" denilen yönelimin ilk örneklerini oluşturdu (Black ve Macrauld, 2016, s.47). Tarihe yönelik Annales ve psikotarih yaklaşımının ortak noktası ise tarihi çalışmalarda ampirik ve bilimsel yöntemlerin yapılmasını içeren tarih felsefesi idi (Yılmaz, 2009, s. 229).

Geçmişin açıklanmasında psikolojik yöntemlerin kullanılmasına ilişkin Türkiye'deki tarihçilerden benzer çağrılar duyulmuştu. Metodoloji üzerine ilk eser veren tarihçilerden Zeki Velidi Togan da tarih disiplininin yardım aldığı ilimler arasında sosyal psikolojiye dikkat çekmişti. Togan, tarihin doğru bir tetkikinde insan ve toplumların anlayış tarzlarındaki farklılıkların ve insan ve toplumların psikolojilerinin zamanla değişebileceğinin göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamıştı (Togan, 1985, s. 19-108).

Freud ve Psikobiyografik Çalışmalar

Yirmi birinci yüzyılın başından başlayarak bilimsel araştırmalarda psikolojiye verilen önem giderek artmıştı (Richards, 2005, s. 50). Artan ilgiyle birlikte psikotarih denilen bir alan ortaya çıktı. Psikotarih, en genel anlamda tarih ile psikolojiyi birleştiren yaklaşım, psikoloji biliminin yöntemlerinin tarihe uygulanması ve "tarihteki insanların psikolojisi"dir (Beisel, 1998). "Sözlük olarak ise "psikolojik tarih" anlamına gelir".

Tarihyazımından Tarih Eğitime Psikotarih

Psikotarih, psikolojik bakış açısıyla tarihteki olayları ve kişileri inceler (Çelikkol, 2002, s.20). Bir başka tanımda “psikolojik tarih” ya da “tarihsel psikoloji” (Psycho-history) grup davranışının tarihteki psikolojik nedenlerinin araştırılmasıdır. Psikotarih, tarihteki kişiliklerin psikolojik yönden ele alınmasından başka (psikobiyografi), millet gibi büyük grupların psikolojilerini de keşfetmeye çalışır (Göka, 2013, s.7-472).

Psikotarih çalışmalarında öncelikle psikobiyografi çalışmalarından söz etmek gerekir. Çünkü psikotarih çalışmalarının ilk ürünleri daha çok bu alandadır ve psikolojinin ve psikolojik tarihin kalesi psikobiyografidir (Çelikkol, 2002, s.48). Aslında biyografi, özü itibarıyla psikolojik öğeler içerir (Halkin, 2014, s.65). Tarihçiler biyografi yazarken üç farklı yaklaşım gösterir. Birincisi bireyi toplumdan yalıtın; ikincisi toplum içinde birey yaklaşımını kabul eden ve üçüncüsü bireyi sadece içinde bulunduğu grup ile ele alan yaklaşımdır. Birinci türde yazarlar, birey üzerindeki toplumsal faktörleri göz ardı ederek çocukluk, ergenlik, gençlik ve yetişkinlik gibi bireyin gelişim dönemlerini (Freud, Piaget, Erikson vd.) temel alırlar (Tekeli, 2011, s.188-189). İşte yirminci yüzyılın başlarında biyografi çalışmalarına eklenen yenilik psikanalizdi (Tosh, 2011, s.86). Dolayısıyla bu tür bir yaklaşım yukarıdaki birinci tür biyografi yazımı yaklaşımı içinde yer alır. Psikobiyografi (psychobiography) denilen bu yaklaşımda psikolojiden yola çıkılarak kişi keşfedilir. Psikobiyografi, anı ve anlatı gibi kaynaklardan yola çıkarak bireyin ruh ve iç dünyasını açıklamaya çalışır (İnan, 2016). Yaklaşımın öncüsü Freud, psikiyatrik bozukluk için kullandığı teorisini 1910’da Leonardo da Vinci üzerine yazdığı makalesiyle tarihsel şahsiyetleri anlama için kullandı. Böylelikle psikotarihin ilk örneği yazıldı (Tosh, 2011, s. 86). Zira tarihin psikolojik yorumu konusunda 1880’lerde bazı davranışların nedenini araştırmak isteyen Viyanalı Doktor Sigmund Freud’un yorumu en çok etkili oldu (Breisach, 2012, s. 430). Yirminci yüzyılın başlarında psikanalizin kurucusu Sigmund Freud’un yazıları tarih felsefesini etkilemiş (Gilderhus, 2014, s. 86), psikanalitik kuramları zihin tarihinde etkisini göstermişti (Woolf, 2014, s. 526). Freud, keşiflerinde psikanalizi kullandı. Psikanaliz temel olarak bastırılmış olanın sinsice geri dönmesi anlayışına dayanıyordu (Certeau, 2017, s.29). 1920’lere geldiğinde Freud kişilikte id, ego ve süperego var olduğunu ileri sürdü. İd, doğuştan genlerle gelen biyolojik bir öğedir (Tekeli, 2011, s.87). “Bastırılmış olan, id’in kapsamındadır ve onun mekanizmalarına da tabidir, sadece doğuşu yönünden ondan ayrılmaktadır. İd’in içinde bizim ilkel güdülerimiz yatar, id’in içindeki tüm süreçler bilinçsizce akar” (Freud, 2012, s.133). Kaba ve kural tanımayan bu öge, en eski kişilik sistemidir. Başka bir ifadeyle içgüdülerin yuvasıdır ve temelinde haz ilkesi yatar (Tekeli, 2011, s.87). İd’e karşı biyolojik olmayan aile, kültürel güçler baskı kuruyordu. Tüm bunlar insanların sosyal yönünü (süper ego’sunu) oluşturuyordu (Breisach, 2012, s.432). Bu durumda “ego”nun işlevi, id’in isteklerini süperegonun kısıtlamalarına karşı gerçekleştirmektir. “Süperego”

Tarihyazımından Tarih Eğitime Psikotarih

ise değer, norm ve ahlak sistemlerini içeren insanların toplumda uyumlu yaşamasını sağlayan işlevleri yerine getirmektedir. “Süperego”nun gelişiminde ebeveyn, öğretmen ve diğer ahlak sistemleri etkilidir (Tekeli, 2011, s. 87). Tüm insanların bilinçdışı ruhsal hayatı bu üç öge arasındaki etkileşim ve rekabetten ibarettir (Gilderhus, 2014, s. 87). Toplum ve uygarlık için id’in bastırılması gereklidir. Bastırma ile gerçekleşen çatışmada birey yara alıyor ve bu yaralar “akıl dışı” ve “anormal” davranışlarda kendini gösteriyordu (Breisach, 2012, s. 432). Bu durumda “Freudyen terapinin amacı id, ego ve süperego arasındaki çatışmayı çözümlenektir. Bunun başarılabilmesi ise danışanın içgüdüsel ihtiyaçlarının farkına vararak onları toplumsal onay gören yollarla gidermesidir.” (Kaya, 2013, s. 266). Çatışmayı çözmede Freud, çocukluk yaşamını merkeze almıştır. Baskılama, projeksiyon, arzu gerçekleştirme, rüya tahlilleri, dil sürçmesi ve Oedipus kompleksi, Freudyen yaklaşımın temel kavramlarını oluşturmaktaydı (Gilderhus, 2014, s. 87).

Freud, klinik yaklaşımlarını tarihin “teşhisi”nde kullandı (Woolf, 2014, s.526). Freud’un, “*Totem ve Tabu*”(Totem and Taboo, 1912), “*Medeniyet ve Rahatsızlıkları*” (Civilization and Its Discontents, 1930) ve “*Musa ve Tektanricılık*”(Moses and Monotheism,1939) kitapları, klinik tecrübelerin dış dünyayla olan etkileşimleriydi. Freud, “*Totem ve Tabu*” çalışmasını Charles Darwin’in teorileri ve kendi klinik çalışmaları üzerine inşa etmişti (Gilderhus, 2014, s.88). Freud, anılan çalışmasında sanat ve dinlerin oluşumunda primal babaya karşı işlenen suçun bastırılmasını işaret ediyordu: “...Nevrozlar bir yandan sanat, din ve felsefe gibi büyük ekin ürünleriyle sıkı ve derin bir ilişki gösterir, diğer yandan da bu toplumsal ürünlerin bozuk biçimleri gibi görünür. Adeta, histeri bir sanat yapıtının karikatürü, zorlanma nevrozu bir dinin karikatürü...”(Freud, 1998, s.111). “*Musa ve Tektanricılık*” çalışmasında Freud, “Bu güveni çeyrek yüzyıl önce “*Totem ve Tabu*”yu yazdığımda, 1912’de edindim ve o günden bu yana güven duygum sadece daha da güçlendi...” sözleriyle önceki çalışması *Totem ve Tabu*’ya ilişkin açıklamalar getirmişti (Freud, 2012, s. 81).“*Musa ve Tektanricılık*” eserinde “*Totem ve Tabu*” çalışmasından bahsetmesindeki neden, iki fenomen arasındaki kuvvetli ilişkidir. Diğer bir deyişle “*Totem ve Tabu*”da oğulların primal babayı öldürmeleriyle sonuçlanan totemciliğin oluşumu ile “*Musa ve Tektanricılık*”ta Yahudilerin Musa’yı öldürmeleri ile sonuçlanan Musa’nın dininin gelişimi benzerdir. Görülüyor ki “*Musa ve Tektanricılık*”, “*Totem ve Tabu*”daki görüşlerin devam ettirildiği bir eserdir (Köse, 1998, s.37-51). Ayrıca Freud, “*Musa ve Tektanricılık*” adlı eserinde Musa gibi önder figürlerin kalabalıklarla olan mücadelesini sonsuz bir sevgi ve nefret, cinsellik ve ölüm mücadelesi ile açıklamıştı (Woolf, 2014, s.526). Bu sonuca varırken Musa’nın Mısırlı olduğu ve onun Mısır dini Aton dinini Yahudilere öğrettiğini öne sürüyordu. Sünnet geleneği de bunun göstergesiydi. Freud, E. Sellin’den Musa’nın

Tarihyazımından Tarih Eğitime Psikotarih

Yahudiler tarafından katledildiği görüşünü benimsemişti (Freud, 2012, s.37-124). Böylelikle travmatik olay, “bastırılmış olanın geri dönüşü” olarak gelişen suçluluk duyguları Yahudilerin karakterlerinin oluşmasını sağladı (White, 2013, s.84).

Freud’un Musa ve Tektanrıcılık çalışmasında Yahudiler tecrübesinde uyguladığı tez ferdi tarihin insanlığın genel tarihi ile benzeşmesidir. Tıpkı bireyin çocukluk hikâyesindeki bastırıldığı suçluluk duygularının ortaya çıkması gibi Yahudi halkının da bastırılmış suçluluk hislerinin nevrotik şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle “*Totem ve Tabu*”da öldürülen primal baba Musa ve Tektanrıcılık’taki Yahudilerin Musa’yı öldürmesine denk düşmektedir (Köse, 1998, s. 54-55). *Totem ve Tabu*’da oğulların suçluluk duygusu totem inanç sistemini oluştururken Musa ve Tektanrıcılık’ta Yahudilerin suçluluk duygusu tektanrıci inanç fikrini doğurmuştur.

Freud, William C. Bullitt ile “*Thomas Woodrow Wilson: Bir Psikolojik İnceleme, 1967*” (Thomas Woodrow Wilson: A Psychological Study, 1930’larda yazıldı. Fakat 1967’de yayınlandı) adlı çalışmayı yaptı (Breisach, 2012, s. 432). Bullitt’in eserinde Wilson’un tüm davranışlarının, güttüğü siyasetin nedeni hırslı bir babadan oluşan çocukluk hikâyesi ve kişilik kusurlarıydı. Bu anlamda eser, koyu Freudcuların temel dayanaklarını yansıtıyordu (Breisach, 2012, s. 433; Gilderhus, 2014, s.131).

1920 ve 1930’larda psikanaliz kullanan tarihi biyografiler, ilgi topluyordu (Elliott 2016, s.96-97). Tarihçiler bu bağlamda kaçınılmaz olarak Carlyle’nin Büyük Adamlar kuramının başka versiyonu, psikobiyografi yazmaları gerekiyordu (Breisach, 2012, s.432). İki savaş arasında psikobiyografik çalışmalara farklı bir bakış açısı getiren Lewis Namier (1888-1960) oldu. 1929 ve 1930’da “*The Structure of Politics at the Accession of George III*” ve “*England in the Age of the American Revolution*” iki temel çalışmasını yayınladı. Çalışmasında XVIII. yüzyıl İngiliz siyasetini analiz etti ve Whig oligarşisini keşfetmek için farklı yöntemler ortaya koydu (Black ve Macraile, 2016, s.57). Namier, seçkin elitlere projektör tuttuğu “*Structure of Politics at the Accession of George III*,” (III. George’un Tahta Çıktığı Dönemde Siyasetin Yapısı, 1929) adlı çalışmasında, 1760’lı yıllarda Avam Kamerası’nın bileşimini ve işleyişini saptayan bazı faktörler ortaya koydu (Tosh, 2011, s.115). Namier, metodolojisinde Ranke yerine Freud’un ilkelerini seçmişti (Evans, 1999, s.40). Bununla birlikte yönteminde kolektif biyografiyi kullandı (Tosh, 2011, s.88). Bu yöntem; 1920 ve 1930’larda çok ilgi gören, önde gelenlerinin Namier ve Ronald Syme’nin (1903-1989) olduğu prosopografik yaklaşımdı. Prosopografik yaklaşım, karşılaştırmalı analize konu olan bir grup kişinin seçilmiş yönlerinin yeniden canlandırılması ve ortak özelliklerden hareketle üyeler arasındaki olası bağların saptanmasıydı. Bu yöntemde tarihteki seçkinleri anlayabilmenin ön koşulu, seçkinlerin, devlet adamlarının, devrimci liderlerin yandaş ve müttetikleriyle değerlendirilmesiydi

Tarihyazımından Tarih Eğitime Psikotarih

(Elliott, 2016, s. 107-108). Böylelikle bilimsel tarih kavramı yenilenecekti (Evans, 1999, s.40). Siyasi elitin nasıl oluştuğu anlaşılacaktı. Namier, geleneksel tarihyazımından farklı olarak siyasette büyük adamlar yerine küçük adamlara yöneldi. Böylelikle çalışmalarında bir takım siyasi elitlerin özelliklerini saptayabildi. Namier'in siyasete yönelik bu yaklaşımı "büyük adamlar" anlayışının zararlı yansımalarını bir ölçüde düzeltti (Tosh, 2011, s. 86-89). Çünkü, Namier siyasi tarihi anlamak için tıpkı Tolstoy gibi mikro analiz yaparak çalışmasının merkezine küçük adamları dâhil etti (Kracauer, 2014, s.133). Freud'un ilkelerinin etkisiyle Namier'in yönteminde bireylerin eylemlerindeki itici güç, ideolojiler ya da inançlardan ziyade kişisel güdülerdi (Evans, 1999, s.40). Ancak Namier'in çalışmaları, Freud teorisinden ziyade "seçkinler-élites" kuramı ile ilişkilendirildi (Jones, 2007, s.322). Daha doğrusu Namier, Freud'un teorilerini muhafazakâr şekilde takip etmemiş, psikanalizi siyasal gerçekliği anlamak için kullanmıştı (Kracauer, 2014, s.132). Yine de Namier, Freud'un takipçisi (Richards, 2005, s.50), hatta İngiliz Freud'u olarak anılmıştı (Black ve Macrauld, 2016, s.57; Jones, 2007, s.320). Namier'in görüşleri 1950 ve 1960'larda İngiliz tarihçilerce ilgi gördü (Evans, 2005, s. 42). Öyle ki E.H. Carr'a göre (1892-1982), Namier en büyük İngiliz tarihçilerden biriydi (Carr, 2011, s.90).

Psikanalitik teoriyle tarihi bir araya getiren psikotarih, 1945'ten sonra akıl ve ilerlemeye olan inancın sarsılmasıyla güçlendi (Gilderhus, 2014, s.131). Diğer taraftan 1945'ten sonra totaliter rejimlerle oluşan kötümserlik ortamında farklı arayışlara girildi. Totaliter rejimleri yargılamak isteyen tarihçiler için tarafsızlık ve nesnellik ilkeleri kötü sıfatının kullanımına izin vermiyordu. Bu durumda bazı tarihçiler psikanalitik kuramın "kötü" yerine ikame ettiği "akıldışı" veya psikotik" tanımlamalara başvurdu. Bununla birlikte tarihte, anlayışın derinlerine ulaşmak ve insan davranışındaki tutarsızlığın rolünü keşfederek tarihi geliştirmek isteyen araştırmacılar için psikanalitik tarih ilgi uyandıran bir yoldu. Psikotarihin yükselişindeki diğer bir etmen ise Freud destekçisi birçok Avrupalının sürgün olarak Amerika'ya zorunlu göçüydü. Nitekim bazı tarihçilere göre geçmişin yorumlanmasında artık psikanaliz kullanılmalıydı. Böylelikle Birleşik Devletler'deki tarihçiler psikotarihçilerin en geniş grubunu teşkil ediyor ve görüşlerinin büyük kısmını Freud'un birey psikolojisine dayandırıyorlardı (Breisach, 2012, s.431; Gilderhus, 2014, s.88-131). Çalışma konuları ise Nazizm'in etkisini yaşamış göçmenlerdi. 1942'den sonra Hitler vakası, araştırma enstitülerin çalışmalarının merkezindeki konuydu (Certeau, 2017, s.41). 1957'de Amerikan Tarih Cemiyeti'nin başkanı William L. Langer, psikolojinin tarih araştırmalarına uygulanmasını istedi (Woolf, 2014, s. 526). Aslında bu açıklamadaki itici güç tarihçilerin psikolojiyi kabulde gösterdikleri isteksizlikti (Breisach, 2012, s. 431).

Tarihyazımından Tarih Eğitime Psikotarih

Namier'in insan doğasının önemine ilişkin çağrılılarıyla psikobiyografi yaklaşımı 1950'lerden sonra büyük ilgi gördü (Richards, 2005, s.50; Tosh, 2011, s.86). Erik H. Erikson (1902-1994), “*Delikanlı Luther*” (Young Man Luther, 1958) adlı eserinde tarihsel bir şahsiyeti psikanaliz ile değerlendirdi (Woolf, 2014, s. 526). Erik H. Erikson, Freud'un yalnızca bireyin çocukluk deneyimlerine dayanan psikanalitik psikolojisinden farklı olarak çalışmasında çocuk cinselliği ve aile ilişkilerinin yanı sıra toplumsal etkileri de hesaba kattı (Breisach, 2012, s.435). E. H. Erikson'un ayrıntılı biyografilerinde toplumsal model, yarı siyasal, yarı dinsel, etkilerden oluşuyordu (Certeau, 2017, s.41). Erikson'un attığı adımlar muhafazakâr psikanalizin gelişmesine (Breisach, 2012, s. 435) ve biyografi türünün başarı kazanmasına katkı sağladı (Certeau, 2017, s.41). Psikobiyografiye artan ilgi kötü çalışmaları da beraberinde getirdi. Ancak Erik H. Erikson'un “*Delikanlı Luther*”i (Young Man Luther, 1958), David H. Donald'ın “*Charles Sumner ve Sivil Savaş*”ı (Charles Sumner and the Coming of the Civil War, 1960) ve Fawn M. Brodie'nin “*Richard Nixon: Kişiliğinin Oluşumu*” (Richard Nixon: The Shaping of His Character, 1981) bu türün iyi örnekleri olarak görüldü (Gilderhus, 2014, s.131).

Türkiye'de psikobiyografinin geçmişi ABD'de yaşayan psikiyatr Vamık Volkan'ın çalışmasıyla başladı. Vamık Volkan'ın psikobiyografi çalışması “*Immortal Atatürk, 1984*”adlı eserd. Eser içerdiği psikolojik analizler yüzünden bir süre yasağa uğradı. Yasak kalkınca 1998'de Türkçeye baskısı yapıldı (İnan, 2016, s. 498). Sözü edilen psikanalitik biyografide Mustafa Kemal Atatürk'ün bilinçdışı duygularının kökenini, annesinin yaşadığı sıkıntılı yaşam oluşturur. Buradan hareketle çalışmada Atatürk için duygusal açıdan yeterli bir annelik yapılamadığından yola çıkılır. Mustafa Kemal'de “bilinçdışında” onu kurtarabildiği “ölümsüzlük” duygusu oluşturur. Annesini yastan kurtarmak için geliştirdiği “ölümsüzlük” duygusu, Atatürk'ün milleti kurtaran bir lider olmasında önemli bir itici güç olarak görülür (Volkan ve Itzkowitz, 2017).

Psikobiyografi Dışındaki Psikotarih Çalışmaları

Psikolojinin işe koşulduğu tarih çalışmaları, genelde Freud'un psikanalizi üzerinedir. Bezen Freud'un teorisi, öğrencileri ve takipçileri tarafından farklılaştırılmaktaydı. Yeni yaklaşımlar bu farklı teoriler üzerine temellendirilebilmekteydi. Bazı çalışmalar ise psikanalizden tamamıyla farklı olarak gelişti. Bu bağlamda tarih çalışmalarında psikolojinin işe koşulduğu çalışmaları psikanalitik temelli ve psikanalitik olmayan çalışmalar olarak ayırmak mümkündür. Ayrıca bireyden değil de millet gibi grupların tarihine psikolojik nazardan bakan çalışmalar da vardı.

Tarihyazımından Tarih Eğitime Psikotarih

Psikanalitik olmayan çalışmalara Nobert Elias'ın (1897-1990) çalışması örnek gösterilebilir. Norbert Elias "*Uygarlık Süreci, 1939*" adlı eserinde toplumsal yapılar ile kişilik yapıları arasındaki ilişkilerin uzun süreli dönüşümlerini incelemeyi hedeflemişti (Elias, 2004, s.9). Psikanalizden destek olsa da çalışması psikanalizin yöntemlerinden önemli farklar içeriyordu (Göka, 2006, s.23). Bu sayede Elias'ın çalışması psikanalitik olmayan tarihsel bir psikoloji niteliği taşıdı. Elias, bireylerin psikolojik oluşum süreçlerini açıklarken tarihsel süreç ve sosyal yapılanmalara, başka bir ifadeyle uzun dönemlere başvuruyordu (Salvadori, 2016, s.177). Diğer taraftan psikanalitik yaklaşımın halkbilimi çalışmalarına yansıdığı görüldü. Freud'un takipçileri halk hikâyelerindeki gizli anlamları çıkarmak için psikanalitik yaklaşımı kullandılar. Erich Fromm (1900-1980), halk masallarının açıklamalarında psikanalitik yaklaşımları kullandı (Çobanoğlu, 2015, s.181-185).

Psikolojinin tarihi araştırmalara yöneltilmesindeki temel eserleri oluşturanlardan biri Philippe Aries'di (1914-1984). Aries 1960 tarihli "*Çocukluğun Asırları: Aile Yaşamının Toplumsal Tarihi*" (Centuries of Childhood: A Social History of Family Life) adlı eserinde günlük ve tablo gibi kültürel nesnelere yararlanarak aile yaşamı, cinsellik ve ölüme kadar uzanan bir dizi konuyu işledi. Vardığı sonuç mezar taşlarındaki yazıtların ve anıtların "tarihin psikanaliz sonuçlarını" yansıttığı görüşüdür. Daha sonraki ilgisi toplumsal hafıza, kültür tarihçilerinin temel konuları arasına girdi. Pierre Nora'nın çalışması "*Fransa'yı Yeniden Düşünmek*" (Rethinking France) böylesi bir anlayışın ürünüydü (Garner, 2005, s.248-249).

Daha önce belirtildiği üzere Freud'un teorileri, öğrencileri ve takipçileri tarafından farklılaştırılarak benimsendiği de olmuştu. Böylesi bir yaklaşım içinde olanlardan biri de Carl Gustav Jung (1875-1961) idi. "S. Freud'un öğrencisi olan C.G. Jung, Freud'un teorisinin tamamıyla cinsel imgelere dayanmasını kabullenmeyerek "Analitik Psikoloji" yaklaşımını geliştirmişti (Çobanoğlu, 2015, s. 189). Jung'un teorisinde Freud'un teorisindeki libidoya karşılık gelen yaşam gücüdür. Ancak, yaşam gücü tamamen cinsellikten ibaret değildir. Jung'un teorisinde insan ruhu, şuur, kişisel şuuraltı ve kolektif şuuraltı diye adlandırılan üç yapıdan oluşur. Bilinçli ben dünyayı algılama, düşünme ve sezme gibi faaliyetlerini yerine getirir. Ben'in zayıflıklarını kişisel şuuraltı telafi eder. Geçmişte yaşayan ataların bilgileri ise kolektif şuuraltını oluşturur (Kaya, 2013, s.269). "Toplumların ruhu yani kolektif bilinçaltı bireylerin ruhu ve bilinci (conscious) ile karşılıklı olarak iletişim içerisindedir. Bu iletişimi sembolizmayı kullanarak anlaşılır hale getiren Jung, geliştirdiği metoda arke tipler (bilinçaltının içeriği) teorisi adını vermiştir" (Sazak, 2014, s.92). Freud'un teorilerinde olduğu gibi Jung'un teorisi de tarih araştırmalarında kullanıldı. Örneğin Arnold J. Toynbee (1889-1975) çalışmasında Jung'un analitik psikolojisini kullandı (Lu, 2014). Kolektif bilinçaltı sorularının Çelikkol

Tarihyazımından Tarih Eğitime Psikotarih

tarafından da kullanıldığı görülmektedir. Çelikkol, toplumların geçmişten günümüze kurban etme davranışlarını uygarlaşma sürecine içerisinde değerlendirir. Bu değerlendirmeye göre toplumlar uygarlaşma sürecinde çizgisel olmayan ve farklı kurban etme davranışları göstermektedir. Toplumların kurban etme davranışları ise insandaki saldırganlık dürtüsünün meşrulaştırılmasıdır. Bununla birlikte Çelikkol, kurban etme davranışının izahında kolektif bilinçaltına ilişkin sorular geliştirmektedir (Çelikkol, 2002, s.63-77).

Türkiye’de bir başka araştırmada Gözde Sazak “*Türk Sembolleri*” adlı çalışmasında arkeolojik buluntuları üreten zihinlerin psikolojik analizi için Jung’un Arke-Tipler ve Toplumsal Bilinçaltı (The Archetypes and Collective Unconscious) teorisinden yararlandı. Buradan hareketle Sazak, Hun dönemindeki motif ve sembollerin Selçuklu Devletin’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne kadar Türk sanat ve hayatına yansımalarını ortaya koydu (Sazak, 2014). Görülüyor ki hem Freud’un hem de Jung’un teorisinde simgeler yorumlanmaktadır. Her iki analizin ortak kavramı ise bilinçaltı kavramıdır (Çobanoğlu, 2015, s.189-190) ve kültürel, dini, ideolojik sistemlere ait simgelerin analizi, psikanalitik tarihin temel çalışma alanlarından (Besançon, 2013, s.134).

Türk tarihine yönelik psikotarih çalışmalarından biri de Erol Göka’nın “*Türk Grup Davranışı*” adlı çalışmasıdır. Göka, çalışmasının yönteminde Elias’ın çalışmasından bahseder ve onla aynı kaygıları paylaştığını ifade eder. Göka, W.Bion’un “grup davranışı” kavramından hareket eder ve birey psikolojisinden ziyade grup psikolojisinden yararlanır. Göka, çalışmasında Türklerin ırkçı, dinsel fanatik olmayışları gibi Türklere özgü bazı ortak davranışları saptar. Ayrıca Göka, ortak davranışların dinamiklerini ortaya koyarken tarihçi ve halkbilimcilerin çalışmalarından faydalanır. Örneğin Bahaeddin Ögel, Abdülkadir İnan ve Jean-Paul Roux’un çalışmalarından hareketle Türklerin piknik sevgisini su ve ağaç kültürüyle açıklar (Göka, 2006). Diğer bir çalışma ise Nusret Kaya’nın “*Psiko-Tarih, Sezgilerimiz ve Takıntılarımız*” adlı çalışmasıdır. Kaya, çalışmasında genetik bilgilerin atalardan sonraki nesillere aktarıldığını belirtir. Tarihin tekerrür etmesi de atalardan gelen genetik aktarımdır. Buna göre Basklarla İspanyollar arasındaki günümüzdeki çatışmanın nedenlerinde genetik bilgiler yatmaktadır (Kaya, 2013, s.7-137).

Psikotarihe Yönelik Eleştiriler

Freud’un teorisi birçok eleştiri aldı. Öncelikle Freud’un psikolojik yaklaşımında, birey akılcı bir varlık değil kendi içinde çatışan bir varlıktı. Evrendeki temel güç, her bireyde varolan cinsel güç olarak açığa çıkan libidoydu (Breisach, 2012, s.431). Cinselliğe olan aşırı vurgu, tutucu yaklaşımların teoriiyi “edep dışı” veya “ahlaka aykırı” olarak değerlendirmesine neden oldu (Çobanoğlu, 2015, s.192). Psikanaliz, sadece birey

Tarihyazımından Tarih Eğitime Psikotarih

psikolojisinden yola çıkarak değişmeyen ruhsal durumlara ulaşma amacındaydı. Buda uzun dönemleri içeren ve toplumsal bütünleşmeyi sağlayan bir modele ulaşılmasına neden oluyordu. Öyle ki Elias'ın çalışması bu eksikliklere yönelikti (Salvadori, 2016, s.179). Freud'un teorisinde ki hatalar başka açılardan sorgulandı. Örneğin Freud, Almanya'da yaygınlık gösteren ve hocalarının temsilcileri arasında olduğu burjuva materyalizminden büyük ölçüde etkilenmişti. Bu yüzden insanın ruhsal güçlerinde yalnızca fizyolojik kaynakları görebildi. Freud, toplumsal yaşantıya ve buradan hareketle kendi teorisine ataerkil bir burjuva gözüyle baktı. Kadının sevme yeteneği olmayan narsist ve hep eksik görülmesi, teorinin en kabul edilemez yönüydü (Fromm, 1991, s.13-17).

Öte yandan Freud *Totem ve Tabu*'da ve *Musa ve Tektanrıcılık*'ta birey psikolojisinden elde ettiklerini grup psikolojisine genellemişti. Freud, sözü edilen çalışmalarında irki psikanaliz yaptı ve determinist yaklaşım gösterdi. Diğer taraftan Freud'un psikanalitik tarih çalışmalarında hatalar görmek mümkündü. Örneğin "*Totem ve Tabu*"da primal babanın öldürülmesindeki motivasyon cinsellik iken *Musa ve Tektanrıcılık*'ta Musa'nın öldürülmesindeki motivasyon cinsellik değildi. Bu durum, *Totem ve Tabu*'daki primal babanın Musa ile özdeşleştirilmesi mümkün kılmamaktadır (Köse, 1998, s.37-51). Freud, Musa ve Tektanrıcılık çalışmasında totem ve Tektanrıcı inanç sistemlerinin nasıl geliştiğini açıkladı. Ancak açıklamalarındaki Musa, bir din kuran değil, dini aktarandır (Mannoni, 1992, s.149).

Doğal olarak psikanalizme yöneltilen eleştiriler, psikanalist yaklaşımla yapılan tarih çalışmalarına da yöneltildi. Psikanalizm merkezli tarih çalışmaları daha çok psikobiyografi sahasında ürün vermişti. Biyografi türü eserlerde birçok kötü çalışma görmek mümkündü. Genelde böylesi ürünler, tarihi değeri olmayan, ünlü şahsiyetlerin gerçekte olmayan hatalarını ele alan ürünlerdi. Biyografi, eski ve meşru bir tarihyazımıdır (Halkin, 2014, s.59-60). Ancak psikanalitik kuramın kendisi ulaştığı sonuçlar itibarıyla ucu açık ve denetlenemezdi (Çobanoğlu, 2015, s.193). Ortada böyle eleştiriler varken ölü bir şahsiyetin karakter analizi yapma girişimi, var olan eleştirilere yeni boyutlar kazandırmaktı. Çünkü ölü bir tarihsel şahsiyetin karakter analizi doğrudan verilere ulaşılabilmesi nedeniyle güçlükler içermektedir. Ancak doğrudan nakledilen sözler, özel günlükler ve şahsi mektupların mevcut olduğu nadir durumlarda bir ölçüde bazı veriler sağlanabilmektedir (Halkin, 2014, s.63). Bu durumda bile psikanalizi ölü insanlar için uygulayan tarihçiler için spekülasyon değerlendirmeler kaçınılmazdı. Çünkü ölü insanlar üzerinde psikanalitik terapilerde olduğu gibi bir doğrulama imkânı yoktur (Gilderhus, 2014, s.89). Diğer taraftan Freudcu psikobiyografi tarihi şahsiyetlerin yaşadığı zamanı yeterince göz önünde bulundurmamaktaydı. Bu sınırlılıkların farkında olan Marc J. Sefier, biyografik çalışmasında ünlü bilim adamı Nikola Tesla'nın (1856-1943) evlilik

Tarihyazımından Tarih Eğitime Psikotarih

problemlerini zamanın entellerinde ve bilim adamlarında görülen “kişinin kendisini evlilik pahasına bilime adama” eğilimiyle açıkladı. Sefier, Freudcu paradigmanın Tesla’nın dahiliğini açıklamada yetersiz olacağını düşündü (Sefier, 2015, s.602).

Psikanalist yaklaşımın siyasi tarihi anlama çabaları benzer eleştiriler aldı. Siyasi tarihe dair açıklamaların merkezini Hitler vakası oluşturmaktaydı. Genelde anılan vakanın psikanalitik tahlilinde Hitler’in narsizmi, cinselliğine dair söylentileri ile Almanya’nın genel siyaseti determinist bakış açısıyla ele alındı. Başlı başına bir kişiliğin siyaset üstündeki etkileri hakkında genellemelere gitmek doğru değildi. Çünkü kişilik bireye özgüdür ve kişiliği oluşturan itici güçler doğru saptansa bile ele alınan siyasi açıklamaların sadece bazı unsurlarını oluşturur (Kershaw, 2005, s.39-40). Diğer taraftan psikotarihi, siyasi tarihi açıklamada kullanan Namier’in çalışmaları “büyük adamlar” anlayışının zararlı yansımalarını bir ölçüde düzeltme faydası sağlasa da (Tosh, 2011, s.86), çalışmalarını siyasetten çıkarıp çıkar ilişkilerine indirgediği için eleştirildi (Elliott, 2016, s.110). Diğer taraftan Namier’in çalışmalarında élates kuramının ciddi uygulandığı ve Freudcu psikanalizin tarihle bütünleştirilmesi görülemiyordu (Jones, 2007, s.322). Benzer şekilde William C. Bullitt’in Freud ile birlikte yazdığı “*Woodrow Wilson, 1930*” çalışmada Wilson’un tüm davranışları, güttüğü siyaset, kişilik kusurlarına bağlanıyordu. En basit anlamda bu yaklaşım tarihi gerçekleri psikanaliz ile açıklayan radikal indergemeciydi. Çözümlememiş kişilikli liderler halkına da acı çektiriyordu (Breisach, 2012, s.433). Bu indergemecilik başka siyasi olayların izahatlarında da görüldü. Örneğin 1962 Küba Füze Krizi’nde Rus füzeleri cinsel semboller olarak değerlendirildi ve Başkan John F. Kennedy’nin psikoseksüel dramına vurgu yapıldı. Siyasi tarihe ilişkin indergemeci açıklamaların altında yatan temel nedenlerden biri psikotarihin zorlu iki disiplini bir arada bulundurması ve bu iki zorlu disipline herkesin uzmanlık düzeyinde ulaşamamasıydı (Gilderhus, 2014, s. 131). Siyasi tarihi açıklamada psikotarihsel yetersizlik, yeni kavramların üretilmesini gerektirdi. Ancak Amerikalı tarihçilerin siyasetteki yeni psikotarihsel terimleri (paranoyak üslup, konumsal devrimler ve sosyal-psikolojik gerilimler) sistematik bağlamdan kopuktu. Bu nedenle de siyasi açıklamalara katkısı olmadı (Breisach, 2012, s. 435). Diğer taraftan konuya ilişkin Jacques Le Goff yazdığı önsözde Amerikan psikotarihin kendisini kabul ettiremediğini ve Annales dergilerinde Alain Besançon ve Michel de Certeau’nun sonrası psikanalitik tarihin yok olduğunu belirtmektedir (Bloch, 2015, s.22).

Tarihin psikolojik yorumu ve psikanalist tarih çalışmalarına tarihyazımı açısından bakıldığında mesafeli ve bazen dışlayıcı bir duruş görmek mümkündür. Örneğin Hippolyte Taine’nin (1828-1893) yaklaşımı (ırk, ortam ve an) psikolojik determinizm olarak görüldü. Taine’nin hatası tüm determinizmlerin hatası bireyin özgür iradesini dışarda tutmaktır. Çünkü tarihte yalnız psikolojik sebepler zinciri yoktur. Örneğin İkinci Dünya

Tarihyazımından Tarih Eğitime Psikotarih

Savaşı'nın nedenleri arasında hem siyasi hem de Hitler'in gergin şahsiyetinden kaynaklanan psikolojik nedenler birlikte yer alır (Halkin, 2014, s. 15-105).

Marksist tarihyazımı cephesinden kimi zaman bu tür yaklaşımlar gözlemlendi. Her ne kadar Freud Marksizme yakınlık duysa da Marksizm'i uygarlığın evriminde psikolojiyi dışarda bıraktığı için onu eksik görüyordu. Freud "*Civilization&Die Weltanschauung*" (Medeniyet ve Dünya Görüşü, 1918) adlı eserinde aynı ekonomik koşullar altında bulunan ulusların farklı davranabildiğini belirtmişti. Marksizmin bu eksikliğine karşı psikolojiyi işaret etti (Garner, 2005, s. 248). Onun teorisine karşı Marksist teoride davranışları belirleyen ekonomik ve sınıfsal ilişkilerdi (Gilderhus, 2014, s. 19). Yine de SSCB'de Marksistler, Freud'u ılımlı karşıladı. Ancak 1930'dan sonra Freud'un teorisi Amerikalı görüldü ve tarihyazımının dışına itildi. Ancak, 1950'lerden sonra bu katı karşı tutum yumuşadı (Certeau, 2017, s. 39-40).

Öte yandan psikanalitik teoriden yola çıkan psikotarihçiler, genel manada iki eleştiri aldı. Birinci eleştiri psikotarih çalışmalarının Thomas Carlyle'nin Tarihin Büyük Adamlar Teorisi'nin farklı bir türü olarak görülmesidir. İkincisi ise psikotarih çalışmalarında ileri sürülenlerin kanıtlanamaz olmasıdır. Jaques Barzun'un çalışması "*Clio ve Doktorlar: PsikoTarih, Kuantum-Tarih ve Tarih*" (Clio and the Doctors: PsychoHistory, Quanto-History and History, 1974) ve David E. Stannard'ın "*Küçülen Tarih: Freud ve Psikotarih Yanılgısı*" (Shrinking History: On Freud and the Failure of Psychohistory, 1980) adlı çalışması, bu kapsamdaki psikotarihe yönelik eleştirel çalışmalardı (Gilderhus, 2014, s.132).

Tarihyazımı açısından psikanaliz yaklaşımında üzerine durulan temel sorunlardan biride zamandışılık (anachronisme) unsurudur. Zamandışılık problemi bazı soruları beraberinde getirmektedir. Freud'un Viyana burjuva toplumunda elde ettiği "bilinçdışı" gibi psikanalitik kavramların geçmişte var olup olmadığı, bu kavramların günümüz toplumlarına genellenip genellenemeyeceği zamandışılık problemine ilişkin temel sorulardır (Certeau, 2017, s. 132). Zamandışılık ve bu sorular tarih disiplini açısından sorulduğunda eleştirel yaklaşımların gelmesi kaçınılmazdır. Zira farklı tarihi dönemlerdeki varlıkları aynı zamana getiren zamandışılık tarihyazımında büyük hatalardan sayılır. Dolayısıyla psikanalitik tarih için zamandışılık problemi eleştirilerin odak noktasını oluşturmaktadır (Besançon, 2013, s.138). Benzer şekilde psikotarih çalışmaları tarihsel olarak görüldü. Buna göre psikotarihçi kendi zamanın ürünü olduğundan kurulan yapılar aktüel bir metin olmaktan kurtulamayacaktır. Asıl psikotarihsel bilgiyi güvensiz kılan ise "elindeki aktüel aygıtlara ek olarak, birtakım sanal kavramlar, ilkeler, önermeler ve yöntemler ile "tarihsel özne"nin öznelğine müdahale

Tarihyazımından Tarih Eğitime Psikotarih

etmesi, kendisini tarihdışı bir “kavrayan” pozisyonuna konumlandırmasıdır” (Alican, 2010, s. 72).

Tarihçiler cephesinden psikanalizme ve psikotarihe eleştiriler yaklaşımlar ele alındığında Zeki Velidi Togan’ın psikanalize bakışına bakmak gerekecektir. Zira Freud, Togan’a teorisini 1935’te Viyana’da anlatmıştı (Atılğan, 2006). Togan anılarında bu konuşmayı aşağıdaki gibi nakletmiştir:

“...Bu zat kendisinin Dr. Freud olduğunu, enstitüsünde bazı hassas aletler bulunduğunu söyledi; bu yüzden odamda mümkünse terlikle gezmemi çok rica etti. Ben, Freud’u hiç görmemişim, yalnız Suriyeli bir ermeni talebe bu Freud’un yanında çalışıyormuş, o bana bu zatın bazı kitaplarını vermişti, kimisini okumuştum ve felsefesini hiç de beğenmemiştim. Ben de Freud’a ben Asya bozkırlarından gelen birisiyim, acaba ayaklarımı bu şartlara uydurabilir miyim’ dedim. Freud beni odasına davet etti ve orada daha altı-yedi yaşındaki bir kız çocuğun, babasına şehvet nazariyle baktığına dair yazdıklarının Başkurt ve Kazaklar için varid olmadığı söyleyerek annemin öteki şiirini ona tercüme ettim ve bu şiirde “mührümü bozgan” sözü ile cinsi bir mevzua temas edildiğine ancak Dr. Freud’un risalelerini okuduktan sonra intikal ettiğimi söyledim. Ben onunla bundan sonra birkaç defa görüştüm. O zaman Arap seyyahı İbn Fadlan’ın eski Oğuzlarda cinsi münasebet anlayışının diğer İslamlardan ve Araplardan tamamen farklı olduğunu belirten yazılarını tahlil etmiş ve bunu Herodot’un eski Skitlerde cinsi münasebete ait kayıtları ile karşılaştırmışım, ikinci görüşmemizde bunları Dr. Freud’a anlattım. Hatta ben ona: siz bir mühim ve ilginç bilim olan psiko-analizi bu broşürünüzdeki ‘felsefe’nize çevirmekle ancak yazdıkları romanlarda kız kardeşleri çıplak hallerinde anahtar deliğinden seyrettiklerini utanmadan hikâyeye eden ‘pervers’ (sapık)lara okunacak eserler vermiş oluyorsunuz, dedim. Bu sözlerime hiç de kızmadı. O benimle bu mevzuda çok konuşmak istiyordu, fakat ben Avusturya’dan Almanya’ya geçtiğimden görüşmek mümkün olmadı.” (Togan, 2015, s. 21-22).

Yukarıda görüldüğü üzere tarih disiplini için kitle psikolojisinin önemi üzerine duran Togan, Freud ile karşılaştığında psikanalitik yaklaşımları “sapıklara okunacak eserler” olarak değerlendirmiş, Freud’un felsefesini beğenmediğini belirtmiştir. Psikanalizme ve psikotarihe yönelik olumlu eleştiriler de görmek mümkündür. Özellikle Freud’un “insan doğasının özünde saklı olan temelleri ortaya çıkarması” (Gilderhus, 2014, s.86) ve psikanalist yaklaşımın halkbilimi çalışmalarında “folklorla onu üreten ve tüketenler arasında kurduğu ilişki”yi ortaya koyması açısından önemli katkılar sağlamıştı (Çobanoğlu, 2015, s.193). Peter Gay’in, “Tarihçiler İçin Freud”(Freud for Historians,1985) adlı çalışması destekleyici çalışmalardan (Gilderhus, 2014, s.132). Fakat genel itibarıyla tarihçiler, psikotarihi pek benimseyememişlerdi. Çünkü psikotarihte kanıt ve yorum arasındaki bağ gerçekçi olmaktan uzaktı. Kişilere dair veriler,

Tarihyazımından Tarih Eğitime Psikotarih

bilinçaltı dünyasında yorumlanıyordu. Gerçeklerin gizemli bilinçaltı dünyasına hapsedilmesi, tarihçileri memnun etmemiştir (Breisach, 2012, s. 435). Diğer taraftan psikotarih en iyi şekilde bireysel eylemlere dönük farklı açıklamalar geliştiriyor (Woolf, 2014, s.527) ve bu yolla tarihsel şahsiyetlerin duygusal yönlerine ilgiyi arttırıyordu. Toparlanacak olursa psikotarihe dair olumsuz eleştiriler en çok zamandışılık (anakronizm), determinizm, akılcı bireyin ortadan kaldırılması ve psikoseksüel determinizm gibi unsurlar üzerinden yürütüldü (Tosh, 2011, s. 86-87; Breisach, 2012, s.435).

Psikotarih ve Tarih Eğitimi

Yirminci yüzyılın başlarında psikanalizin eğitimde kullanılmasına ilişkin öneriler gelmişti. Örneğin Bertrand Russell çocuğun anne-baba sevgisinin psikanalitik açıdan, dış firçalama gibi alışkanlıkların ise davranışçı yaklaşımla eğitilmesini önermişti (Russell, 2015, s. 177). Psikanalitik tarihin tarih eğitiminde kullanılması ise çok yaygınlık göstermemiştir. Ancak nadir de olsa bazı çalışmaları görmek mümkündür. Bu çalışmalardan biri Elovitz'in psikoloji alanında bilgiye sahip lisans düzeyindeki öğrencilerle yürüttüğü çalışmadır. Elovitz, derslerinde psikobiyoğrafiler, çocukluk tarihi, grup dinamikleri ve savunma mekanizmaları gibi kavram ve materyalleri kullanır. Öğrenciler, psikotarih yöntemine ilişkin akademik makaleler ile tanıştırılır. Öğrenciler, yaptıkları okumalara dair bir rapor hazırlar. Derste, problemler, olaylar ve bireylerin incelenmesi psikotarihsel kavramlar ile gerçekleştirilir. Örneğin Freud'un "küçük farklılıkların narsisizm"i ile Balkanlardaki çatışmaların psikolojik temelleri alınmıştır. Derslerde öğrencilerin mağduriyet, kurbanlık hikâyeleri ile bir ulusun grup bilincindeki duygularını haklı çıkarması arasındaki ilişkileri kavradığı saptanmıştır. Çalışmalardan aldıkları puanlar yüksek olsa da geleneksel tarih eğitimlerinden farklı olarak öğrenciler okunan materyallere yönelik endişe duyabilmiştir. Örneğin bir öğrenci çocukluk tarihi ile ilgili suistimal tanımlamalarından ötürü bir yazarı suçlamıştır. Başka bir ifadeyle sınıfta materyallerin içeriğinden, hoca-öğrenci arasındaki psikanaliz atmosferinden bazı problemler yaşanabilmektedir. Nihayetinde Elovitz, başarılı deneyimler geçirdiğini ve psikotarihin tarih sınıflarında kullanılabileceğini söyler (Elovitz, 1998). Elovitz'in psikotarihi tarih eğitimine uygulama çabaları Meyer'in çalışmalarına esin kaynağı olur.

Meyer, lise kademesindeki öğrencilere psikotarih çalışmaları yapmıştır. Zira kendisi konuya ilişkin "*Sınıfta Psiko-Tarih için Bir Yeri Var mı?*" adlı bir master tezi tamamlamıştır. Meyer'in sınıfta psikotarih uygulamalarında Jung etkisi önemli bir faktördür. Çalışmalarının odağını Almanların Yahudi soykırımı meselesi oluşturur. Meyer'e göre ortalama tarih ders kitapları, Hitler'in Yahudi nefreti ve soykırım planları üzerine yeterli ipuçları sunmuyor. Hitler'in uzun, sarışın ve mavi gözlü Aryan ırkı yaratma gerekçesi, öğrencilerin Hitler'in kendisi kısa ve siyah saçlı olduğunu söylemeleri durumunda mantıklı bir neden olmuyor. Dolayısıyla Meyer'e göre böylesi gerekçeler psikotarih eğitiminin gerekliliğini oluşturuyor. Meyer'in psikotarih eğitiminde öğrencilerin birincil kaynakları analiz etmeleri ve değerlendirmeleri beklenmektedir.

Tarihyazımından Tarih Eğitime Psikotarih

Seçilen kaynaklar Nazi dönemine ve savunma mekanizmalarına ilişkindir. Öğretim, iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşamada öğrencilerin soykırımın nedenlerini ders kitaplarından görmeleri önerilir. Öğrencilerin tespit ettikleri ise antisemitizm ve Hitler'in Yahudileri günah keçisi olarak görmesidir. Daha sonra mevcut nedenlerin yeterli nedenler olmadığı gösterilerek, öğrencilerin savunma mekanizmaları gibi şursuz motivasyonların farkına varması beklenir. Sonuçta psikotarih eğitiminde öğrencilerin konuya dair farklı görüş açılarının ve insan doğasını kavramalarının geliştiği ve derin tarihsel anlama becerisi kazandığı bulgulanmıştır. Ayrıca öğrencilerin öğretime yönelik pozitif tutumlar geliştirdiği saptanmıştır. Diğer bir ifadeyle "Sınıfta psikotarih için bir yer var mı?" sorusuna Meyer'in cevabı "evet"tir (Meyer, 2018).

Benzer bir psikotarih eğitimi Beisel'in uygulamasıdır. Beisel'in psikotarih kursu, öğrencilerin tarih ve psikoloji bilmediği ön koşulu ile başlar ve kurs üç haftadan oluşur. Beş kısımda verilen kurs, tanıtım; çocukluk tarihi; psikobiyoğrafı; grup psikotarih ve Hitler-Nazi Almanya'sıdır. Hitler ve Nazi Almanya'sı elde edilen formasyonun uygulama alanını oluşturur. Reddetme ve mantıksallaştırma gibi psikanalitik kavramlar, tarihi olayları açıklamada kullanılmıştır (Almanların Versay Antlaşması'nı Yahudi ve komünist ihaneti ile mantıksallaştırması gibi). Beisel, psikotarih eğitimlerinde kapsamlı geniş öğrenci kitlelerinden ulaştığı tecrübelerden hareketle başarılı sonuçlar aldığını ve dersin popüler olduğunu söylemektedir (Beisel, 1998).

Tarih öğretiminde psikolojinin kullanımına ilişkin diğer bir uygulama bireylerin ve toplumların nasıl hatırladığına ilişkin öğretim etkinliklerini içermektedir. Araştırma II. Dünya Savaşı örneğinden hareketle öğrencilere belleğin toplumların kimliklerini, tutumlarını nasıl şekillendirdiğini kavratmaya dönük bir öğretim etkinliğidir. Başka bir ifadeyle yapılan araştırmada tarih disiplini ile psikoloji arasında bağlar kurulmuştur. Böylelikle tarih derslerinde tarihsel anlayışı güçlendirme amaçlanmıştır. Yapılan çalışmada öğrenciler farklı anma durumlarıyla karşı karşıya bırakılmıştır. Buradan hareketle zaman içinde bireysel ve toplumsal tepkilerin nasıl değişebileceği işlenmiştir. Eğitimde inkâr etme, bastırma gibi psikolojik kavramlardan hareket edilmiştir. Toplumlar, inanmak istedikleriyle çatışma halinde olduğunda bazı önemli olayları unutulabilmektedir. Bu durum derin bir tarihsel kavrama ile öğretilmek istenmiştir (Llewellyn ve Snelson, 2009, s. 30-35).

Psikotarih eğitime ilişkin başka bir uygulama Besançon'un öğretim yaklaşımıdır. Öğretim Rochester Üniversitesi'nde yirmi yaşlarındaki dokuz öğrenciye dönük yapılmıştır. Öğretimde yöntem genel hatlarıyla anlatılmış ve akabinde metin analizlerine geçilmiştir. Öğretmenin buradaki görevi kültür ve tarih arasında köprü olmaktır. Öğretim sonunda iki öğrenci dışında öğrenciler metindeki bilinçaltı konularının algılanmasına yönelik üst düzey beceriler geliştirmişlerdir ve dersi eğlenceli bulmuşlardır. Yapılan öğretimler psikanalitik tarihin öğretilebileceğini kesin kez kanıtlamaya da bu yönde iyimser düşüncelerin gelişmesini sağlamıştır (Besançon, 2013, s. 142-143)

Tarihyazımından Tarih Eğitime Psikotarih

Görülüyor ki psikotarihin kendisi ve tarih eğitimindeki uygulamaları büyük çoğunlukla tek nedensellik (psikoloji) üzerinden yapılmaktadır. Aslında tarihte nedenselliklerin tek başına ideoloji, ekonomi ve psikoloji gibi yapılar üzerine inşa edilmesi doğru bir tarihcilik yaklaşımı olarak görülmemektedir (Tunçay ve Eldem, 2010, s. 19). Diğer bir ifadeyle tarihi olayları sadece insan eylemlerinden ibaret görmek doğru değildir. Bu bağlamda psikolojik nedenleri de içine alan bütüncül bir nedensellik yaklaşımı tarih eğitimi için daha elverişli görünmektedir. Böyle bütüncül bir nedensel yaklaşımı McCullagh'ın nedensel analizi sunmaktadır. Bu nedensel analiz, insanların eylemlerindeki bilinçli, bilinçsiz ve bilinçaltındaki yapıları kapsar. Aynı zamanda sözü edilen bütüncül nedensel analizde kültürel ve sosyal nedenlere de yer verilir. Böylelikle yapılacak olan psikolojik analiz daha bütüncül, sosyal ve diğer yapıları içine alan bir kapsama dayandırılmış olur (Woodcock, 2010, s.129-131).

Öte yandan Türkiye’de psikotarihin tarih eğitimi araştırmalarına ne düzeyde yansıdığına bakıldığında, lisansüstü çalışmalarda ve diğer akademik yayınlarda herhangi bir çalışmayı gözlemlemek neredeyse mümkün değildir. Aslında Türkiye’de “*Ortaokul İçin Tarih II, 1937, 1941*” (1937 tarihli baskısında yazarın adı geçmemektedir) adlı tarih ders kitabının yazarı bir psikolog Ali Haydar Taner’dir (1883-1956). Bu kitapta tarihi şahsiyetler üzerinden bir anlatının kurgulandığı görülmektedir (Ata, 2017). Söz konusu anlatı biçimi, psikotarih ürünlerinin ortak özelliği büyük adamlar yaklaşımını anımsatmaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye’de psikoloji teorilerinin tarihi olayların açıklanmasında değil de öğretim programlarının değerlendirilmesinde bir projeksiyon olarak kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Bilici, 1993 hayat bilgisi ve sosyal bilgiler programlarını transaksiyonel analiz “Transactional analysis” psikoloji ekolü bağlamında değerlendirmiştir. Bu yaklaşımda her insanda doğal, kimseyi etkilemeyi düşünmeyen “İç çocuk” ve toplumsal kuralları uygulamayı birinci plana alan “İç ana baba” adı verilen benlikler vardır. Buna göre programlar “İç ana baba” benliğine yöneliktir ve programlarda bireyin çocuk olduğu unutulmuştur (Bilici, 1995, s.360-363).

Anlaşıyor ki psikotarih Türkiye’de tarih eğitimi araştırmalarının henüz ilgisini çekmemiştir. Çünkü psikotarih nadiren bir araya gelen iki taraflı bir eğitimi zorunlu kılmaktadır (Besançon, 2013, s.142). Her iki disiplinde disiplinlerarası çalışma için zorlu bir eğitim gerekir (Kaya, 2013, s.146). Ancak içinde barındırdığı zorlukları ve psikotarihin henüz yeterince bilimsel görülmemesi nedeniyle psikotarihe kayıtsız kalmak doğru bir bilimsel tutum olmayacaktır (Göka, 2013, s.473). Zira Euro Clio, ABD’de NCSS ve Türkiye’de Millî Eğitim Bakanlığı iyi bir tarih öğretmenin nitelikleri arasında disiplinler arası çalışmayı vurgulamıştır (Çulha, 2011, s.370-372). Diğer taraftan barışçı tarih eğitimi açısından savaşların insan üzerindeki psikolojik etkilerini anlama yolunda psikoloji ilk adres olacaktır (Aktaş, 2011, s.339). Bu bağlamda psikotarih yaklaşımında bir değer görülüyorsa, sınırlılıkları ile birlikte en azından onun bütün seviyelerdeki tarih öğrencilerine bir tarihsel yaklaşım biçimi olarak tanıtılması faydalı olacaktır (Pois, 1984)

Tarihyazımından Tarih Eğitime Psikotarih

Sonuç

Tarihin psikolojik açıklanması ilkçağlardaki biyografi türü eserlere uzanmaktadır. Bu türlerde kralların, büyük adamların karakter tahlilleri yapılmıştır. Tarihin psikolojik açıklanması XVIII. ve XX. yüzyıl arasında daha çok kolektif ruh ve millî karakter kavramları üzerine inşa edilmiştir. Özellikle Hippolyte Taine'nin (1828-1893) yaklaşımı determinist olmakla eleştirilmiştir. Yirminci yüzyılın başlarında ise tarih disiplini dışındaki birçok disiplin tarihe yönelmiştir. Buna karşın Annales okulu gibi yaklaşımlar tarih için psikoloji gibi diğer disiplinleri işaret etmişti. Asıl psikotarih yaklaşımına egemen olan Freud'un psikanalitik yaklaşımıydı. Freud, 1910'da Leonardo da Vinci üzerine yazdığı makalesiyle psikotarihin ilk örneğini verdi. Freud'un sonraki çalışmaları psikotarihin psikobiyografi türünün gelişmesini sağladı. Psikobiyografi siyasi tarihi anlama çabası için kullanıldı. Lewis Namier'in (1888-1960) kolektif biyografi (prosopografik) çalışmaları bu tür bir çabanın ürünüydü. Psikanalitik merkezli olmayan uzun dönemleri içeren ve toplumsal bütünleşme içeren Nibert Elias'ın (1897-1990) çalışması daha sonra müstesna bir yer edindi. Diğer taraftan Avrupalı sürgünlerin ABD'ye göçü psikotarihin ve psikobiyografinin gelişmesini sağladı. Ancak bu gelişme daha çok psikanalitik teori merkezinde gerçekleşti. Türkiye'de psikobiyografi türü çalışmaların öncüsü ABD'de yaşayan Vamık Volkan'ın Atatürk üzerine yazdığı çalışmaydı. Psikobiyografi dışında psikanalitik yaklaşım tarih, edebiyat ve halkbilim çalışmalarına uygulandı. Tarih çalışmalarında Freud'un takipçilerinin farklı psikanalitik yaklaşımlarından da yararlandı. Örneğin Arnold J. Toynbee ve Türkiye'de Gözde Sazak, tarih çalışmalarında Jung'un analitik yaklaşımından faydalanmışlardı. Benzer şekilde Türkiye'de Ahmet Çelikkol, Erol Göka ve Nusret Kaya psikotarih alanında ürünler verdi.

Psikotarih çalışmalarına yönelik eleştiriler sentezlenecek olursa öncelikle Freud'un psikanalitik yaklaşımına yöneltilen eleştiriler üzerine durmak gerekir. Zira Freud'un teorisine dair eleştirilerin merkezinde, teorinin cinsel güçlere aşırı vurgu yapması, ataerkil olması ve kadını eksik görmesi ve insan doğasını akıldan uzaklaştırmasıdır. Psikanalizme dayanan psikotarih çalışmalarına eleştiriler de teoriye yöneltilen eleştirilerden ve tarih disiplininin temel prensipleri yerine getirememesinden beslenmişti. Buradan hareketle psikobiyografi çalışmaları, ölü tarihsel şahsiyetlerin karakter analizindeki sınırlılıklardan eleştirildi. Psikobiyografinin spekülâtif değerlendirmeleri, doğrulama imkanının olmayışı diğer eleştirilerdi. Psikobiyografinin siyasi tarih açıklamaları, Namier'in ve ardıllarının çalışmaları siyasi tarihi liderlerin çözümlenmemiş karakterlerine indirgemekle suçlandı. Sadece Lewis Namier'in (1888-1960) kolektif biyografi (prosopografik) çalışmaları siyasi tarihi büyük adamlardan kurtarması yönüyle beğenildi.

Psikotarihe yönelik eleştiriler tarihsel bilginin doğruluğu ve tarihyazımındaki kapsamı açısından incelendiğinde yüksek sesli eleştiriler görülmektedir. Nitekim psikotarih tartışmalı büyük adamlar yaklaşımın başka bir türü olarak görüldü ve ileri

Tarihyazımından Tarih Eğitime Psikotarih

sürdükleri kanıtlanamaz olarak değerlendirildi. Özellikle psikanalitik psikotarih ürünleri tarihyazımında en çok eleştirilen zamandışılık (anachronisme) ve determinizm ile suçlandı. Diğer taraftan psikanalitik tarih Marksist tarihyazımı tarafından belli bir süre dışlandı. Marksist teorideki ekonomik determinizm psikanalitik teorinin psikolojik determinizminden hoşlanmamıştı. Türkiye’de metodoloji üzerine ilk eser verenlerden ve önde gelen tarihçilerden Zeki Velidi Togan Freud’un teorisini sapıklara okunacak eserler olarak değerlendirmişti. Dolayısıyla tarihçiler psikotarih yöntemlerini kullanmada pek istekli olmadılar. Psikotarih en çok bireysel eylemleri ve onun insan doğasındaki temellerini açıklamada bazı yeni katkılar sağlamıştı.

Psikotarihin tarih eğitime dönük uygulamaları da psikotarih çalışmaları gibi pek benimsenmemiştir. Diğer taraftan yurtdışındaki tarih eğitime dönük uygulamalar tıpkı Amerika Birleşik Devletleri’ndeki psikanalitik tarih çalışmalarının merkezindeki konuları yansıtmaktadır. Bunlar, Hitler ve soykırım vakalarıdır. Yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Uygulamalar sınırlı düzeyde olsa da elde edilen sonuçlar tarih eğitimi açısından önerilmektedir. Uygulamalarda görülen olumlu sonuçlar, öğrencilerin derse yönelik olumlu tutumlar geliştirmesi ve insan eylemlerini açıklamada tarih disiplinin sınırlılıklarını gidermesidir. Ancak bu konudaki genel teamül tarih derslerinde nedenselliğin ekonomik, siyasi, psikolojik gibi tek bir neden üzerine kurulmasıdır. Ekonomik, siyasi ve psikolojik gibi nedenselliklerin her birine yeterince yer verilmesidir. Ayrıca en azından psikotarihin ne olduğunun tarih derslerinde anlatılmasıdır.

Öte yandan psikotarihin Türkiye’de tarihi eğitimi çalışmalarına yansımaları neredeyse yok gibidir. Psikotarih, henüz lisansüstü tezlerde çalışılmamıştır. Ancak Türkiye’de az sayıdaki psikotarih ürünleri tarih eğitimi araştırmaları için fırsatlar sunmaktadır. Zira yurtdışında psikotarihin tarih eğitime dönük uygulamaları genel itibarıyla Hitler, soykırım vakalarına sıkışıp kalmıştır. Türkiye’deki psikotarih ürünleri sözü edilen vakanın dışına çıkıp Türk tarihine yönelebilmştir. Örneğin Göka’nın çalışması grup psikolojisinden hareket eder ve çalışmada kültürden, halkbiliminden ve tarih çalışmalardan yararlanır. Bu yönüyle çalışma kültür tarihi derslerinde öğrencilerin bakış açılarını çeşitlendirmek için katkı sağlayacak niteliktedir. Özellikle tarih derslerinde geçmiş ve günümüz arasındaki bağın kurulmasında Göka’nın çalışması etkili şekilde kullanılabilir. Benzer şekilde Sazak, hem psikoloji hem de tarih eğitimi almasının avantajlarını kullanarak çalışmasında siyasi tarih, kültür tarihi, arkeoloji gibi disiplinlere başvurmuştur. Sazak’ın eseri Türk tarihinin sanat ürünlerini anlamada yararlı olabilecektir. Özellikle tarih ders kitaplarında Türk motifine dair verilecek resimlerin açıklanmasında kullanılabilir. Böylelikle Hun motiflerinden Osmanlı motiflerine kadar sanat ürünleri arasındaki bağ kurulabilir.

Tarihyazımından Tarih Eğitime Psikotarih

KAYNAKÇA

- Aktaş, Ö. (2011). Tarih derslerinde savaş ve antlaşma konularının öğretimi. Mustafa Safran (Ed.). *Tarih nasıl öğretilir? Tarih öğretmenleri için özel öğretim yöntemleri* içinde (s.336-342). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Alican, M. (2010). Ayartılmış özne: psikotarihsel bilginin eleştirisine giriş (Bir taslak)”. *Tarih Okulu, VIII*, 95-123.
- Ata, B. (2017). Türkiye’de bir psikolog tarih ders kitabı yazarı oldu: psikolog Ali Haydar Taner ve ortaokul için tarih-II üzerine. *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 6(2), 215-242.
- Atılgan, İ. (2006). Freud’un Viyana’sı, Viyana’nın Freud’u ve bir Türk. *Cogito*, 49, 213-225.
- Beisel, D. (1998). Teaching psychohistory. *The Journal of Psychohistory*, 25(4), 10.11.2017 <http://psychohistory.com/articles/teaching-psychohistory/>.
- Besançon, A. (2013). Psikanalitik bir tarihe doğru 2”. *Cogito*, 73, 116-144.
- Bilici, L. (1995). İlkokul ders kitaplarında tarih bilgileri ve ilkokul çocuğu. *Tarih öğretimi ve ders kitapları* içinde (s.359-367). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Black, J. ve Macrauld, D.M. (2016). *Tarih çalışmak*. (N. Bozbora, Çev.), (3. Baskı). Ankara: Yayın Odası Yayıncılık.
- Bloch, M. (Goff, J.). (2015). Tarih savunusu veya tarihçilik mesleği. (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Breisach, E. (2012). *Tarihyazımı*. (H. Kocaoluk, Çev.). (2.Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Carr, E.H. (2011). *Tarih nedir?* (14. Baskı).(M.G. Gürtürk, Çev.). İstanbul: İletişim yayınları.
- Certeau, M.D. (2017). *Tarih ve psikanaliz*. (A. Sönmezay, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çelikkol, A. (2002). *Tarih psikiyatri divanında*. İstanbul: Umut Matbaası.
- Çobanoğlu, Ö. (2015). *Halkbilimi kuramları ve araştırma yöntemleri tarihine giriş*. (7. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çulha, B. (2011). İyi bir tarih öğretmenin nitelikleri (öğretmen tipolojisi). Mustafa Safran (Ed.). *Tarih nasıl öğretilir? Tarih öğretmenleri için özel öğretim yöntemleri* içinde (s.367-372). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Elias, N. (2004). *Uygarlık süreci I*. (E. Ateşman, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Tarihyazımından Tarih Eğitime Psikotarih

- Elliot, J.H. (2016). *Tarihi yapanlar-tarihi yazanlar*. (E. Sürmeli, Çev.). İstanbul: Tarihçi kitabevi.
- Elovitz, Paul, H. (1998). Psychohistory in The Classroom. *The Journal of Psychohistory*, 25(4). 1.9. 2017 <http://www.geocities.ws/kidhistory/ja/classph.htm>.
- Evans, R.J. (1999). *Tarihin savunusu*. (U. Kocabaşoğlu, Çev.). Ankara: İmge kitabevi.
- Freud, S. (1998). *Totem ve tabu*. (N. Berkes, Çev.). İstanbul: Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık.
- Freud, S. (2012). *Musa ve tektanrılı din*. (O. Kasap, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Fromm, E. (1991). *Freud düşüncesinin büyüklüğü ve sınırları*. (A. Arıtan, Çev.). İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Garner, M. (2005). Özel yaşam kamu hayatını nasıl etkiler? Yorum. Harriet Swain (Ed.), *Tarihin büyük soruları içinde* (s. 247-252). İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Gilderhus. M.T. (2014). *Tarih ve tarihçiler-tarih yazıcılığına giriş*. (E.S. Özcan, Çev.). (2. Baskı). Ankara: Atıf Yayınları.
- Göka, E. (2006). *Türk grup davranışı*. Ankara: Aşına Kitaplar.
- Göka, E. (2013). Tarih ve psikoloji bilimler: bir imakan olarak sosyal psikoloji ve psikodinamik yaklaşım. (2. Baskı). Vahdettin Engin, Ahmet Şimşek (Ed.). *Türkiye’de tarih yazımı içinde* (s.471-483). İstanbul: Yeditepe.
- Herdman, E. A. (2006). Derleme makale yazımında, konferans ve bildiri sunumu hazırlamada pratik bilgiler. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 3(1), 2-4.
- Halkin, L.E. (2014). *Tarih tenkidinin unsurları*. (B. Yediyıldız, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, S. (2016). “Çocukluđunuza İnelim...” tarih yazımında psikobiyografiler: iyi örneklerden yöntemin belirlenmesine. *Turkish History Education Journal*, 5(2), 491-514.
- Jones, G.S. (2007). *Tarih: Ampirizmin sefaleti. Tarih ve tarihçi-Annales okulu izinde*. (s.307-334). İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Kaya, N. (2013). *Psiko-tarih-sezgilerimiz ve takıntılarımız*. (5. Baskı). Ankara: Abis Yayıncılık.
- Kershaw, I. (2005). Kişilik siyaseti nasıl etkiler? Harriet Swain (Ed.), *Tarihin büyük soruları içinde* (s. 39-45). İstanbul: Güncel Yayıncılık.

Tarihyazımından Tarih Eğitime Psikotarih

- Köse, A. (1998). Musa ve tektanrıcılık: Bir tarih psikanalizinın açmazları. *Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, (4), 37-56.
- Kracauer, S. (2014). *Tarih sonda bir önceki şeyler* (T.Birkan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Llewellyn, A. ve Snelson, H. (2009). Bringing psychology into history: why do some stories disappear?" *Teaching History*, 135, 30-38.
- Lu, K. (2014). A jungian psychohistory: A.J Toynbee's use of analytical psychology in his theory of civilizations. *International Journal of Jungian Studies* 6(1), 52-68.
- Mannoni, O. (1992). *Sigmund Freud*. (V. Atayman ve T. Kurultay, Çev.). İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Meyer, R. D. (2018). Teaching psychohistory in London. 3.8.2017. http://cliopsyche.org/teaching/articles_tpl.
- Pois, R. A. (1984). Laying a foundation for the use of psychohistorical materials in the classroom. *The History Teacher*, 17(4), 511-524.
- Richards, H. (2005). Huw Richards'ın yorumu. Harriet Swain (Ed.), *Tarihin büyük soruları* içinde (s. 46-52). İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Russell, B. (2015). *Bilimsel bakış*. (F. Sezer, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Salvadori, P. (2016). Norbert Elias. *Tarihçiler*. (E. Bildirici, Çev.). (159-183). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sazak, G. (2014). *Türk sembolleri Hun dönemi Türk motif ve sembollerinin sanata ve hayata yansımaları*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Seifer, M.J. (2015). *Nikola Tesla-bir dâhinin biyografisi*. (İ. Yılmazlı, Çev.). İstanbul: GEOTURKA Araştırma İletişim Hizmetleri Yayıncılık.
- Tekeli, İ. (2011). *Birlikte yazılan ve öğrenilen bir tarihe doğru*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Togan, A. Z. V. (1985). *Tarihte usul*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Togan, A. Z. V. (2015). *Hatıralar-Türkistan ve diğer Müslüman Doğu Türklerinin milli varlık ve kültür mücadeleleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tosh, J.(2011). *Tarihin peşinde-modern tarih çalışmasında hedefler, yöntemler ve yeni doğrultular*. (Ö. Arıkan, Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tunçay, M. ve Eldem, E. (2010). Tarih, tarih dergiciliği, akademi. *Toplumsal Tarih*, 200, 14-21.

Tarihyazımından Tarih Eğitimine Psikotarih

- Volkan, V. D. ve Itzkowitz, N. (2017). *Atatürk'ün psikanalitik biyografisi-Atatürk-Anatürk*. Ankara: Pusula Yayınevi.
- White, H.(2013). Tarihsel olay. *Cogito*, 73, 61-86.
- Woodcock, J. (2010). Causal explanation. In I. Davies (Eds). *Debates in history teaching*. (pp.124-136). USA and Canada: Routledge.
- Woolf, D. (2014). *Tarihin küresel tarihi*. (M. Moralı, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Yılmaz, K. (2009). Movements in historiography: The French Annales, psychohistory, and historical materialism". *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33(2), 223-230.